

Котвяковський Ю. О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правосуддя та філософії
Сумського національного аграрного університету*

Кунда В. М.,
*студент юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету*

Тарасенко К. Є.,
*студентка юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

FEATURES OF THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY IN THE CIVIL JUDICIARY OF UKRAINE

У статті аналізується принцип пропорційності та його застосування в цивільному процесі України. Автором визнається, що суть принципу пропорційності проявляється через призму відповідності отримання справедливого результату в судовому процесі зі швидкістю розгляду, витратами, важливістю справи для конкретних осіб або суспільства, складністю питання.

Визначається, що принцип пропорційності у цивільному процесі тісно пов'язаний з практикою Європейського Союзу, зокрема Європейського суду з прав людини, оскільки даний принцип був офіційно закріплений в цивільному процесуальному законодавстві після взяття Україною на себе певних зобов'язань після підписання Угоди з Європейським Союзом, і саме одним із таких зобов'язань було закріплення принципу пропорційності в судову систему.

Автором констатується, що відповідно до ст. 11 ЦПК України, суд визначає порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін; час, необхідний для вчинення тих чи інших дій; розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо

Розглядається застосування принципу пропорційності у цивільному процесі на стадії відкриття провадження у справі, в порядку перегляду судових рішень, в процесі доказування. Розкривається втілення принципу пропорційності у рішеннях про стягнення матеріальної та моральної шкоди, де застосування принципу пропорційності вимагає більшість положень Цивільного кодексу України. Автором обґрунтовується положення, що зміст принципу пропорційності багато в чому сформувався під впливом практики Європейського суду з прав людини. Наведено Рішення ЄСПЛ щодо дотримання судом вимог пропорційності у вирішенні питань про розгляд справ в порядку спрощеного позовного провадження, при винесенні рішень у спорах щодо права приватної власності та житлових прав громадян, при цьому наголошується про обов'язковість дотримання балансу приватного і державного інтересу, як основи принципу пропорційності.

Ключові слова: *баланс, державний інтерес, Європейський суд з прав людини, загальне позовне провадження, приватний інтерес, принцип пропорційності, спрощене позовне провадження, цивільний процес, цивільне судочинство.*

The article analyzes the principle of proportionality and its application in the civil process of Ukraine. The author acknowledges that the essence of the principle of proportionality is manifested through the prism of compliance with obtaining a fair result in the trial with the speed of consideration, costs, the importance of the case for individuals or society, the complexity of the issue.

It is determined that the principle of proportionality in civil proceedings is closely related to the practice of the European Union, in particular the European Court of Human Rights, as this principle was formally enshrined in civil procedural law after Ukraine took certain responsibilities after signing The Agreement with the European Union. And it was one of these obligations that enshrined the principle of proportionality in the judicial system.

The author states that in accordance with Art. 11 of the CPC of Ukraine, the court determines the procedure for conducting proceedings in accordance with the principle of proportionality, taking into account the tasks of civil proceedings; ensuring a reasonable balance between private and public interests; features of the subject of the dispute; the price of the claim; complexity of the case; the importance of consideration of the case for the parties; the time required to perform certain actions; the amount of court costs associated with the relevant proceedings, etc.

The application of the principle of proportionality in civil proceedings is considered at the stage of opening proceedings, in the order of review of court decisions, in the process of proving. The implementation of the principle of proportionality in decisions on recovery of material and moral damage is revealed, where the application of the principle of proportionality is required by most of the provisions of The Civil Code of Ukraine. The author substantiates the position that the content of the principle of proportionality was largely formed under the influence of The Case Law of the European Court of Human Rights. The author adduces The Decision of the European Court of Human Rights on compliance with the requirements of proportionality in resolving issues of proceedings in summary proceedings, in resolving disputes over private property rights and housing rights of citizens, while emphasizing the need to balance private and public interest as basics of the principle of proportionality.

Key words: *balance, state interest, European Court of Human Rights, general claim proceedings, private interest, principle of proportionality, simplified claim proceedings, civil proceedings, civil proceedings.*

Постановка проблеми. Принцип пропорційності визначений в цивільному процесуальному законодавстві більшості країн світу як основний принцип правовідносин з прав людини. Міжнародні судові та квазісудові установи поряд з національними судами по всьому світу регулярно використовують даний принцип для визначення того, чи є допустимими ті чи інші обмеження прав людини з боку влади. Хоча принцип пропорційності, як правило, не поіменований прямо в міжнародних договорах або інших нормативних документах, присвячених правам людини, його застосування юридично і логічно обумовлено наявністю в цих нормативних документах загальних або спеціальних положень, що допускають обмеження прав при дотриманні низки умов у тому чи іншому їх поєднанні (правомірна мета; придатність обмежувального заходу; необхідність обмеження; пропорційність обмеження в строгому значенні слова (*stricto sensu*). Суть принципу пропорційності проявляється в ідеї отримання справедливого результату в судовому процесі з відповідністю швидкості розгляду та витратами, важливості справи для конкретних осіб або суспільства, складності питання.

Не виключенням є і наша країна, де пропорційність став керівним принципом для всіх судових розглядів справ, в тому числі і у цивільному процесі, що знайшло свій вияв в закріпленні такого принципу в Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК). За основу було взято практику Європейського союзу і Законом України від 3 жовтня 2017 р. «Про внесення змін до Господарського про-

цесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [1] було значно розширено перелік цивільно-процесуальних принципів, одним із яких став принцип пропорційності, який був закріплений п. 6 ч. 3 ст. 2 ЦПК, та його зміст викладений в ст. 11 Цивільного процесуального Кодексу України [2].

Стан дослідження. Питання принципу пропорційності в цивільному процесі за останні роки активно перебувало в процесі дослідження науковцями. Перш за все, це пов'язано з новизною та офіційним закріпленням цього принципу в ЦПК України. Але при цьому воно не втратило своєї значимості, і вивчення порядку та алгоритму застосування принципу пропорційності в цивільному процесі через призму практики європейського суду з прав людини є актуальним і сьогодні. Серед науковців, що займалися аналізом принципу пропорційності в цивільному процесі слід відмітити роботи М. А. Бейгул, І. А. Боровської, С. В. Дяченко, М.М. Ясинка, М.П. Курила, І.О. Изорової, В.А. Кройтора, А. В. Петровського, Ю.Р. Убрамик, Ю. А. Прут, В.П. Феннича, Т.М. Фуфалько, І.О. Ярошенко.

Мета статті. Метою статті є визначення поняття принципу пропорційності в ЦПК України, його суті, змісту, алгоритму застосування, а також дослідження практики ЄСПЛ щодо застосування принципу пропорційності в цивільному судочинстві при розгляді судових справ.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 11 ЦПК України, суд визначає в межах,

встановлених цим Кодексом, порядок здійснення провадження у справі відповідно до принципу пропорційності, враховуючи таке: завдання цивільного судочинства; забезпечення розумного балансу між приватними й публічними інтересами; особливості предмета спору; ціну позову; складність справи; значення розгляду справи для сторін; час, необхідний для вчинення тих чи інших дій; розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями, тощо [2].

Отже, в національному цивільному процесі принцип пропорційності є самостійним галузевим принципом цивільного судочинства, оскільки, як зазначає І. А. Боровська та А. В. Петровський «безпосередньо пов'язаний з необхідністю забезпечення реалізації цивільних процесуальних норм під час здійснення правосуддя в цивільних справах та дотримання меж дискреційних повноважень судом, зокрема в запровадженні ним забезпечувальних заходів» [3, с. 47].

Аналізуючи положення ЦПК з погляду практичного застосування та втілення принципу пропорційності під час судового процесу, можна визнати, що даний принцип широко використовується і на стадії розгляду справи в судах першої інстанції, так і на стадіях перегляду та оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному провадженні.

Так, на стадії розгляду справи в порядку позовного провадження в судах першої інстанції судом вирішується питання про розгляд справи в порядку спрощеного чи загального позовного провадження (ч. 3 ст. 274 ЦПК України), про забезпечення позову (ч. 3 ст. 150 ЦПК України), про зустрічне забезпечення (ч. 5 ст. 154 ЦПК України), стосовно попереднього визначення суми судових витрат (ч. 2 ст. 134 ЦПК України), попередньої оплати судових витрат (ч. 3 ст. 135 ЦПК України). На стадіях перегляду та оскарження судових рішень суд приймає рішення, наприклад, про відкриття касаційного провадження або відмову в його відкритті в разі касаційного оскарження судових рішень у малозначних справах та справах із ціною позову, що не перевищує двохсот п'ятдесяти розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, у випадках, установлених п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України [2]. Саме тут

алгоритм застосування принципу пропорційності виявляється у процесуальних діях суду, який приймаючи певне рішення може обмежувати права учасників справи застосовуючи даний принцип.

Застосовуючи принцип пропорційності на будь-якій стадії цивільного процесу суд виходить із категорій «обмеження» та «баланс», які є базовими складовими принципу пропорційності.

Визначаючи «баланс» як складову частину принципу пропорційності М.А. Бейгул, розглядає його як баланс публічного та приватного інтересу, який виявляється в тому випадку, коли суд приймає те чи інше рішення у процесі цивільного провадження, враховуючи бажання, а також інтереси учасників процесу, а також необхідність справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду й вирішення цивільної справи [4, с. 100]. Якщо брати до уваги «обмеження» як складову принципу пропорційності у цивільному процесі, то воно полягає саме в застосуванні певних обмежень щодо цивільних процесуальних прав певних осіб заради отримання балансу між публічним і приватним інтересом.

Розглянемо приклад застосування принципу пропорційності у цивільному процесі на стадії відкриття провадження у справі, а саме вирішення питання про відкриття справи у порядку загального чи спрощеного позовного провадження. При розгляді цього питання суд вивчає:

- особливості предмету спору;
- ціну позову;
- значення розгляду справи для сторін;
- час, необхідний для вчинення тих чи інших дій;
- розмір судових витрат, пов'язаних із відповідними процесуальними діями,
- обраний позивачем спосіб захисту;
- категорію та складність справи;
- обсяг і характер доказів у справі, зокрема, чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо;
- кількість сторін та інших учасників справи; чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес;
- думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження) [4, с. 101].

В результаті судом може бути прийнято рішення про розгляд справи в порядку спрощеного провадження, враховуючи необхідність дотримання балансу між приватним інтересом особи, який полягає в бажанні якнайшвидше вирішити справу, та публічним інтересом, який полягає, насамперед, у проведенні судового процесу відповідно до норм законодавства та на виконання завдань цивільного судочинства, а також у необхідності врахування складності справи та інших об'єктивних обставин, з якими може стикнутися суд.

Слід визнати, що приймаючи рішення про проведення розгляду справи в порядку спрощеного провадження, суд обмежує сторони в деяких можливостях, які передбачені позовним провадженням, наприклад, у проведенні підготовчого засідання, судових дебатів. І саме в цьому проявляється сутність принципу пропорційності, оскільки судом враховується, чи є виправданими такі обмеження, чи достатнім та повним буде судовий розгляд справи в спрощеному порядку для захисту порушених, невідомих чи оспорюваних прав позивачів, захист яких і є основним складником завдання цивільного судочинства. Тобто, в даному випадку, призначення справи для розгляду в порядку спрощеного позовного провадження, де звужуються права сторін на певних етапах розгляду справи, повинно бути виправдано іншими перевагами такого розгляду, тобто повинен бути дотриманий баланс.

Розглядаючи алгоритм дії принципу пропорційності в цивільному процесі не можна оминути застосування його при прийнятті судом рішень. Особливо добре можна прослідкувати втілення принципу пропорційності у рішеннях про стягнення матеріальної та моральної шкоди.

Так, застосування принципу пропорційності вимагає більшість положень глави 82 Цивільного кодексу України в питаннях відшкодування матеріальної та моральної шкоди. При винесенні рішень суди повинні спиратись на принцип сумірності, наприклад, під час визначення розміру відшкодування моральної шкоди, що зумовлено особливим характером такої шкоди (немайновим) і впливає, насамперед, з необхідності врахування вимоги розумності та справедливості під час визначення її розміру [5, с. 31]. Наприклад, прийняття

рішення судом про задоволення вимоги позивача щодо відшкодування в повному обсязі моральної шкоди (яка полягала у приниженні честі та гідності позивача, а також його ділової репутації) залежить також від того, чи подав він докази, які засвідчують його твердження щодо погіршення стану здоров'я, настання відповідних негативних наслідків за місцем роботи; натомість відсутність таких доказів є підставою для зменшення судом заявленого розміру моральної шкоди. З застосуванням принципу пропорційності щодо цієї категорії питань було, наприклад, прийнято Постанову Верховного суду від 19.08.2020 року по справі № 199/5126/16ц [6].

Процес доказування в цивільному процесі також ґрунтується на принципі пропорційності. Застосуванням цього принципу в правовому регулюванні можна пояснити процесуальну активність суду в процесі доказування у справах окремого провадження та у сімейних справах з метою захисту інтересів дітей, а також у випадку, коли суд має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 7 ст. 82). На принципі пропорційності ґрунтується й право суду у разі ненадання доказів визнати обставину невчинення відповідних дій або відсутності події встановленою (ч. 4 ст. 82) [7, с. 55].

Сучасний зміст принципу пропорційності багато в чому сформувався під впливом практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), рішення якого є обов'язковими на території Європейського Союзу (далі – ЄС) та за його межами. Застосуванню принципу пропорційності судовими органами України, внесення цього принципу до системи принципів цивільного процесу передувало визнання Україною Рішень ЄСПЛ джерелом права. Слід визнати, що практика Європейського союзу щодо застосування принципу пропорційності в цивільному процесі є досить об'ємною, і наші суди повинні враховувати її при винесенні рішень та вчиняючи інші процесуальні дії.

Наприклад, при дотриманні судом вимог пропорційності у вирішенні питання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження, варто звернутися до практики розгляду спорів у цивільному процесі ЄС,

в якій правозастосування вказаного принципу знаходить своє безпосереднє втілення у визначенні процедури вирішення «дрібних спорів» [3, с. 48].

Так, у ст. 7 Європейської процедури вирішення дрібних спорів, затвердженої Регламентом (ЄС) № 861/2007 Європейського парламенту та Ради від 11 липня 2007 року [8], зазначається, що «багато держав-членів запровадили спрощені процедури цивільного судочинства для вирішення дрібних спорів, оскільки витрати, пов'язані з розглядом цих справ, повинні бути пропорційними розміру позовних вимог. Метою такої процедури має стати покращення доступу до правосуддя». Водночас у ст. 9 Європейської процедури вирішення дрібних спорів міститься застереження, відповідно до якого «суд або уповноважений орган повинні ставитися з відповідною повагою до права на справедливий суд і принципу змагальності, зокрема під час вирішення питання про необхідність проведення судового засідання (в усній формі), а також під час отримання доказів та визначення доказів, які можуть бути прийняті» [9, с. 145, 146].

Принцип пропорційності прийнятого рішення суду у цивільному процесі ліг в основу рішення ЄСПЛ у справі «Жовнер проти України» від 29 червня 2004 р, де у п. 50 рішення Європейський суд із прав людини підкреслив, що під час оцінювання втручання державної влади у використання права власності необхідно з'ясувати, чи дотримується справедлива рівновага між вимогами загального інтересу і вимогами захисту основних прав громадян. На думку Суду, повинно існувати пропорційно обґрунтоване співвідношення між метою обмеження певного права, зазначеною в Конвенції, і засобами, що використовуються державою для такого обмеження [10].

Практика Європейського союзу щодо розуміння принципу пропорційності з точки зору оцінки справедливої рівноваги (балансу) між інтересами держави (суспільства), пов'язаними із втручанням у право людини яка зазнає негативних наслідків від цього втручання є досить поширеною, і ЄСПЛ, розглядаючи такі справи, даючи оцінку пропорційності, визначає чи можливо досягти легітимної мети за допомогою заходів, які були би менш обтяж-

ливими для прав і свобод цієї особи, оскільки обмеження її прав не повинні бути надмірними або такими, що є більшими, ніж необхідно для досягнення вказаної мети [13, с. 93]. У справі «Станкова проти Словаччини», що стосувалася порушення права на повагу до житла, Рішенням ЄСПЛ було визначено, що необхідний баланс між приватним і державним інтересом не буде дотриманий, якщо особа внаслідок втручання в її право на повагу до житла несе надмірний тягар. Навіть якщо законне право на зайняття житлового приміщення припинено, особа вправі мати можливість, щоб її виселення було оцінене судом на предмет пропорційності у світлі відповідних принципів статті 8 Конвенції з прав людини.

Висновки. Отже, проаналізувавши положення ЦПК щодо визначення та змісту принципу пропорційності в цивільному процесі, порядку його застосування та розглянувши практику ЄС з цього питання, слід зробити висновок, що застосування принципу пропорційності в цивільному процесі дозволяє побувати такою процедурою розгляду цивільної справи, яка буде співмірна із досягнутим рішенням. Саме принцип пропорційності лежить в основі закріплення в ЦПК України спрощених процедур судового розгляду деяких категорій справ у вигляді наказного провадження стягнення аліментів, безспірної заборгованості), спрощеного позовного провадження, де з мінімальним використанням процесуальних інструментів можна отримати винесення справедливого судового рішення.

Принцип пропорційності має особливе значення для цивільного процесу оскільки є інструментом, який суд використовує для здійснення своїх процесуальних повноважень та при вирішенні питання по суті з врахуванням дотримання балансу приватного і державного інтересу. Суд здійснюючи процесуальні дії із застосуванням принципу пропорційності має оцінювати їх правомірність та виправданість за наступними критеріями: законність таких дій; відповідність їх правомірній (законній) меті; необхідність вчинення таких дій; їх співмірність тій процесуальній меті, задля якої вони вчиняються; відповідність таких дій завданням та основним засадам (принципам) цивільного судочинства.

Для цивільного процесуального права значний вплив мають Рішення Європейського суду з прав людини, який перевіряє рішення українських та інших судів на відповідність міжнародним стандартам і надає роз'яснення, реко-

ментації та висновки, в тому числі і з питань застосування принципу пропорційності, які потім імплементуються в українське законодавство, тому їх вивчення є важливим завданням цивільного процесу сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>
2. Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV, 18.03.2004. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 21.05.2021)
3. Боровська І. А. Сутність та окремі аспекти правової реалізації принципу пропорційності в позовному провадженні цивільного судочинства. *Правова позиція*. 2021. № 2 (31). С. 44–49.
4. Бейгул М. А. Особливості змісту принципу пропорційності в цивільному процесуальному праві України. *Наук. вісн. публіч. та приват. права: зб. наук. пр. НДІ публіч. права*. Київ. 2019. Вип. 4. Т. 1. С. 97-101.
5. Убрамик Ю. Р., Дяченко С. В. Особливості принципу пропорційності: історія та практика. *Право і суспільство*. 2018 р. № 6 (частина 2). С. 29–34.
6. Реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90985719>
7. Прут Ю. А. Запровадження в цивільне судочинство України принципу пропорційності: аналіз процесуальних форм реалізації за новим ЦПК. *Одеські юридичні читання: Матер. всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 10–11 листопада 2017 р.* Одеса. Видавничий дім «Гельветика». 2017. С. 53-55.
8. Боровська І. А. Сутність та окремі аспекти правової реалізації принципу пропорційності в позовному провадженні цивільного судочинства. *Правова позиція*. 2021. № 2 (31). С. 44–49.
9. Regulation (EC) No. 861/2007 of the of 11 July 2007 creating a European Small Claims Procedure. URL: http://europa.eu/legislation_summaries/consumers/protection_of_consumers/116028_en.htm
10. Ізарова І.О. Науково-практичний коментар до цивільного процесуального законодавства Європейського Союзу перші загальноєвропейські процедури розгляду і вирішення цивільних та комерційних справ транскордонного характеру – видачі Європейського судового наказу й вирішення дрібних спорів ; пер. з англ. І.О. Ізарової, А.В. Сизової. Київ : ВД «Дакор», 2016. Ч. 1. 308 с.
11. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Жовнер проти України» від 29 червня 2004 р. Рішення Європейського суду з прав людини щодо України. Вип. 1. X.: «Права людини». 2006. С. 81-94, С. 105.
12. Справа «Цезар та інші проти України»: Рішення Європейського суду з прав людини, від 13 лютого 2018 року. URL: <https://cutt.ly/0RVWKBZ> <https://www.msp.gov.ua/news/14818.html?PrintVersion>
13. Цувіна Т. Принцип пропорційності у цивільному судочинстві. *Новели Цивільного процесуального кодексу України та проблемні аспекти практики їх реалізації*. 2018. № 10. С. 50–63.
14. Справа «Станкова проти Словаччини» : Рішення Європейського суду з прав людини, від 9 жовтня 2007 року. URL: <https://cutt.ly/0RVWKBZ>